

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Dynamiek in beeld. Onderzoek van Westfrieze nederzettingen uit de bronstijd

Roessingh, W.

Citation

Roessingh, W. (2018, December 13). *Dynamiek in beeld. Onderzoek van Westfrieze nederzettingen uit de bronstijd*. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/67133>

Version: Not Applicable (or Unknown)

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/67133>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Cover Page

Universiteit Leiden

The following handle holds various files of this Leiden University dissertation:

<http://hdl.handle.net/1887/67133>

Author: Roessingh, W.

Title: Dynamiek in beeld. Onderzoek van Westfrieze nederzettingen uit de bronstijd

Issue Date: 2018-12-13

2

DE WESTFRIESE BRONSTIJD OP DE KAART GEZET

2.1 Inleiding

West-Friesland ligt in het centraal oostelijk deel van Noord-Holland (afb. 2.1) en wordt door de middeleeuwse Westfriese Omringdijk omgeven. Het is een regio die bekendheid geniet door pittoreske stadjes als Medemblik, Hoorn en Enkhuizen. Voor archeologen die geïnteresseerd zijn in de bronstijd is het oostelijk deel van het gebied (ca. 20 x 15 km) een ware schatkamer. Deze streek kent een lange onderzoeksgeschiedenis met vele opgravingen (fig. 2.1).¹⁴ In dit hoofdstuk wordt een kort overzicht gegeven van verschillende onderzoeken in oostelijk West-Friesland. In de hoofdstukken 4-6 worden de opgravingen in de regio's Hoogkarspel, Andijk en Bovenkarspel gepresenteerd.

2.2 Eerste aanwijzingen voor bronstijdbewoning in West-Friesland

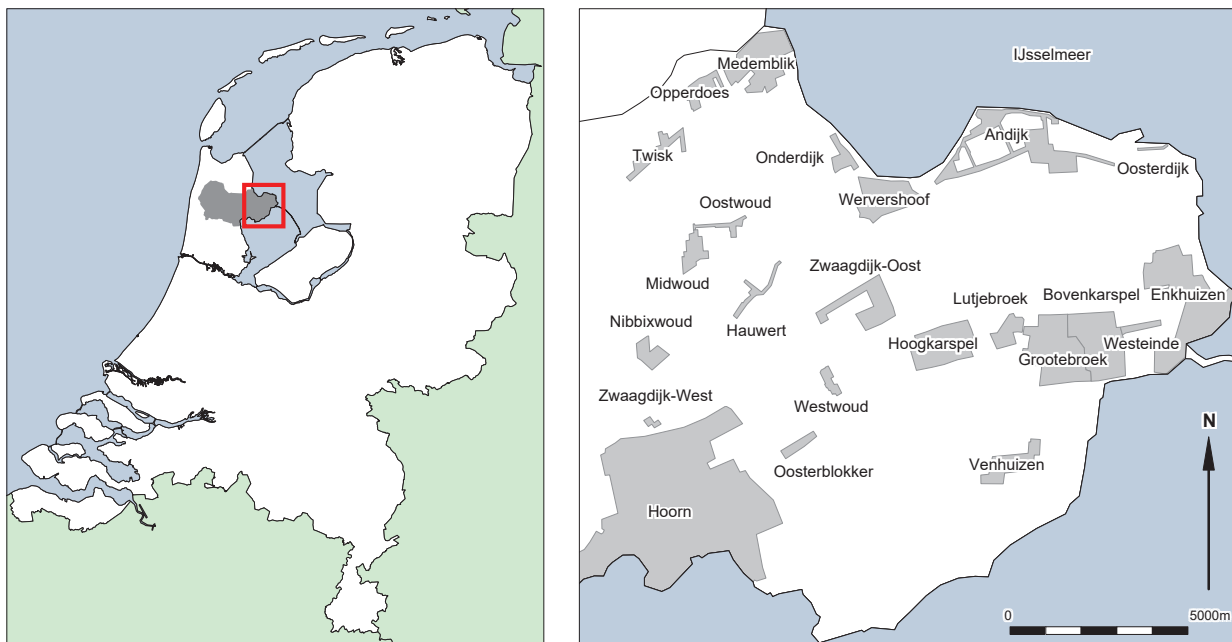
Typische Westfriese bronstijdvondsten zijn de zogenaamde halve maanvormige sikkels van vuursteen. Het zijn fraaie en opvallende objecten waarvan er vele tientallen door tuinders zijn verzameld tijdens landbewerking.¹⁵ Dat er een verband bestond tussen deze vondsten en bronstijdbewoning is aan het eind van de 19^e eeuw bekend geworden. In 1890 werd een vuurstenen sikkel uit Venhuizen bij het Rijksmuseum voor Oudheden (RMO) in Leiden gemeld en door de toenmalige directeur opgenomen in een overzicht van de Nederlandse archeologie (Pleyte 1902).¹⁶

Op een weiland bij Zwaagdijk vond het eerste archeologische onderzoek naar bronstijdsporen in de regio plaats, door de grondlegger van de moderne archeologie in Nederland, prof. dr. A.E. van Giffen. In 1937 merkte een van zijn studenten *'eenige verhoogingen in een weiland'* bij Zwaagdijk op. Dit was voor Van Giffen aanleiding om een excursie naar het gebied te organiseren. Het vermoeden dat het hier om grafheuvels uit de bronstijd ging werd snel bevestigd na de opgravingen die hij hier in het voorjaar van 1942 uitvoerde (Van Giffen 1944, 121, afb. 2.2). Tot aan deze onderzoeken waren deze onbekende verhogingen soms omgeven door mystieke verhalen. Van Giffen schrijft over 'de bergjes' bij Zwaagdijk bijvoorbeeld (Van Giffen 1944, 121):

14 Zie bijlage 1 voor een catalogus met alle opgravingen met nederzettingssporen uit de bronstijd.

15 In 1956 verscheen een eerste overzicht van de sikkelvondsten in West-Friesland (Wiese 1956).

16 In 1914 werd de vondst van een complete halve maanvormige sikkel uit Andijk gemeld (Archis nr. 39522). De meeste sikkels uit West-Friesland zijn afkomstig van akkers en gevonden tijdens en na de ruilverkavelingen uit de jaren 70 van de vorige eeuw. Voor een recente inventarisatie, zie Schinning 2012, 21.

Afb. 2.1. De positie van West-Friesland in Nederland (links) met in rood kader een uitsnede van het oostelijk deel (rechts) waar de meeste bronstijdvindplaatsen zich bevinden.

De heeren Hetzen wisten ons te vertellen, dat indertijd, ongeveer 80 jaren geleden, bij het afvoeren van één der heuvels het paard had gesteigerd en ter plaatse dood was gebleven. Toen men de afgraving later wilde voortzetten met een ander paard en dit ook begon te steigeren, had men, zonder daaraan nu bepaald waarde te hechten, het werk maar gestaakt. Enkele heuvels in het weiland bleken bovendien van nut te zijn bij mistig weer; dan immers kan men in den vroegen ochtend de koeien, die er bij voorkeur een rustplaats van maken, gemakkelijk terugvinden om ze te kunnen melken, en zoo waren „de bergjes” blijven liggen.

Tot halverwege de jaren 60 van de vorige eeuw beperkten de opgravingen in West-Friesland zich tot de grafheuvels, waarvan de meeste door Van Giffen werden onderzocht, zoals die van Zwaagdijk en Grootebroek onder de vlag van het Biologisch-Archaeologisch Instituut (BAI) van de Rijksuniversiteit Groningen. Enkele jaren later in 1956 en 1957 deed hij namens het Instituut voor Prae- en Protohistorie (IPP) van de Universiteit van Amsterdam onderzoek naar de grafheuvels bij Oostwoud. In het daaropvolgende jaar groef dat instituut een grafheuvel op achter de watertoren in Hoogkarspel en een heuvel in Oosterdijk. Onderzoek door de ROB van enkele vlakgraven in Zwaagdijk in 1961 leverde voor het eerst ook enkele nederzettingssporen op.¹⁷

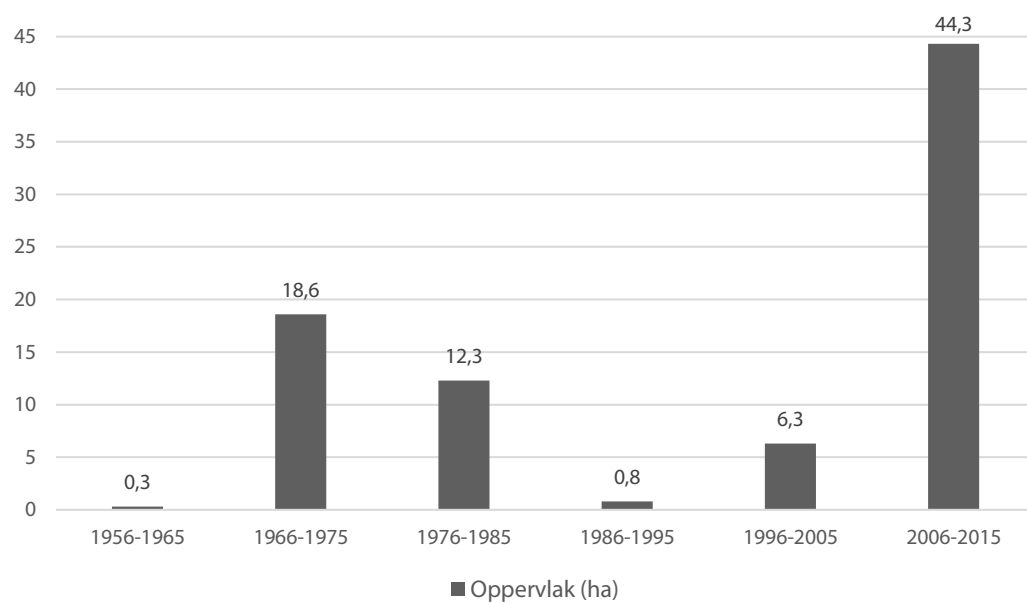
17 Onlangs is een overzicht gepubliceerd van de grafheuvelonderzoeken in West-Friesland (Steffens 2013).

2.3 Grootschalig nederzettingsonderzoek in vogelvlucht

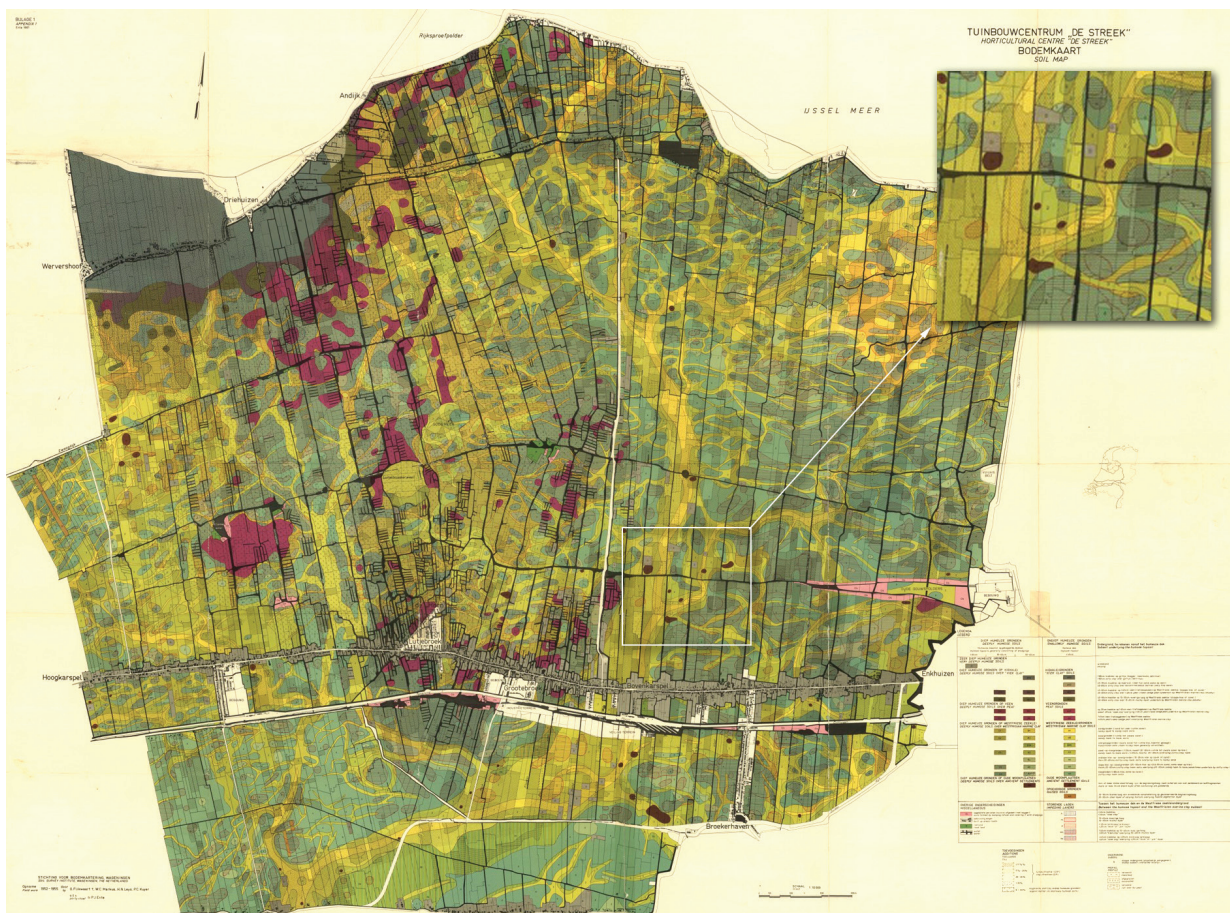
Door al het onderzoek van grafheuvels was er dringend behoefte aan informatie over nederzettingen. Het was echter niet bekend waar die zich bevonden of hoe die moesten worden opgespoord. Dit veranderde toen onderzoekers van de Stichting voor Bodemkartering (Stiboka) onder leiding van P.J. Ente halverwege de jaren 50 van de vorige eeuw in het gebied een grootschalige bodemkartering uitvoerden. Hierbij werden ook archeologische resten vastgelegd (Ente 1963b, 156-163). Een van de producten van dit onderzoek was een bodemkaart. Deze ‘kaart van Ente’ bood de archeologen een eerste overzicht van oude woonplaatsen in oostelijk West-Friesland (afb. 2.3).

Door het onderzoek van de grafheuvel achter de watertoren in 1958 stond de regio rond Hoogkarspel bij het IPP in de belangstelling. In 1964 kwam er bij de ROB een melding binnen van aardewerk en hoogteverschillen op een perceel ten zuiden van de Streekweg in Hoogkarspel. Hier bevonden zich ook enkele door Ente gekarteerde oude woongronden. De ROB schakelde het IPP in en de onderzoekers Bakker en Brandt grepen hun kans. Tijdens de opgravingen die in 1964 aanvingen en bekend staan als die van ‘Hoogkarspel-Tolhuis’, werd voor het eerst een groot deel van een nederzettingsterrein uit de bronstijd onderzocht (afb. 2.4). Het IPP bleef in de regio Hoogkarspel actief. Enkele jaren later werden opgravingen achter de watertoren en ten oosten van de Tolweg uitgevoerd. In 1979 werd nog een laatste perceel van de vindplaats Tolhuis opgegraven (paragraaf 4.3.1).

Fig. 2.1. Omvang van opgravingen met nederzettingssporen uit de bronstijd die de afgelopen decennia in West-Friesland zijn uitgevoerd.

Afb. 2.2. De grafheuvels van Zwaagdijk zijn nog duidelijk in het weiland te herkennen (naar: Van Giffen 1944, 194, afb. 1).

Afb. 2.3. De bodemkaart van Ente met de verschillende grondsoorten in het tuinbouwgebied 'De Streek' in het oostelijk deel van West-Friesland (naar: Ente 1963b, bijlage 1). Oude woongronden zijn hier ook op weergegeven (bruine vlekken op uitsnede rechtsboven).

Het onderzoek in Hoogkarspel schudde archeologisch Nederland wakker. Een compleet cultuurlandschap met fantastische conservering lag in de Westfriese ondergrond verborgen, maar deze resten werden direct bedreigd door ruilverkavelingen die voor 1972 gepland stonden.

In goed overleg met het IPP startte de ROB met een grootschalig onderzoeksproject in de regio dat bekend staat als het 'project Noord-Holland'. In dit project werd de bewoningsgeschiedenis (bronstijd-middeleeuwen) van het West-Nederlandse kustgebied bestudeerd, specifiek het duingebied, West-Friesland en Texel. Voor West-Friesland waren enkele doelstellingen geformuleerd (Van Regteren Altena 1981, 8-9):

1. Het uitvoeren van een grootschalige veldverkenning om een indruk te krijgen van de verspreiding en datering van archeologische resten in het gebied;
2. Het selecteren van een terrein waar zowel sporen uit de midden- en late bronstijd als sporen uit de vroege- en late middeleeuwen konden worden on-

derzocht door middel van een grootschalig archeologisch onderzoek;

3. Het oprichten van een terrein met monumentale status waar de bronstijddresten niet door de ruilverkaveling zouden worden aangetast.

In 1972 begon de ROB met veldverkenningen rond Andijk (paragraaf 2.4) en al snel konden hier enkele vondstlocaties uit de midden- en late bronstijd in kaart worden gebracht. In 1973 werden op twee vondstrijke locaties opgravingen uitgevoerd met als doel de resultaten van de verkenningen te testen (Andijk-Zuid & Noord; hoofdstuk 5). De opgravingen waren voor de ROB een eerste kennismaking met nederzettingenarcheologie in de regio en kunnen worden gezien als een proef-opgraving als voorbereiding op het grootschalige onderzoek dat in het jaar daarop gepland was, die van Bovenkarspel-Het Valkje.

Ten noorden van Bovenkarspel, rond het wiel 'Het Valkje' werd een terrein geselecteerd waar enkele jaren achter elkaar opgegraven kon worden. In de periode

Afb. 2.4. Impressie van het veldwerk langs de Streekweg in Hoogkarspel (links) en in Bovenkarspel (rechts).

1974-1978 vond het onderzoek van Bovenkarspel-Het Valkje plaats, waarbij een omvangrijk terrein van ruim 15 ha werd opgegraven (hoofdstuk 6). In 1979 en 1980 onderzocht de ROB nog twee terreinen in Opperdoes bij Medemblik, een bijzondere vindplaats omdat hier de eerste aanwijzing zijn voor ijzertijdbewoning in West-Friesland.

Na 1980 zijn geen grootschalige opgravingen meer uitgevoerd in het gebied, totdat vanaf het midden van de jaren 90 van de vorige eeuw de ratificatie van het verdrag van Valletta en daarop aangepaste wetgeving een enorme toename van archeologisch onderzoek teweegbracht. West-Friesland werd door de archeologen herontdekt. Ondanks de ingrijpende ruilverkaveling bleek het bronstijdcultuurlandschap op veel locaties nog intact. Dit leidde tot enkele omvangrijke opgravingen in Zwaagdijk, Medemblik, Enkhuizen en in het tracé van de N23-West-frisiaweg ten westen en zuiden van Hoogkarspel.

2.4 Veldverkenningen en waarnemingen

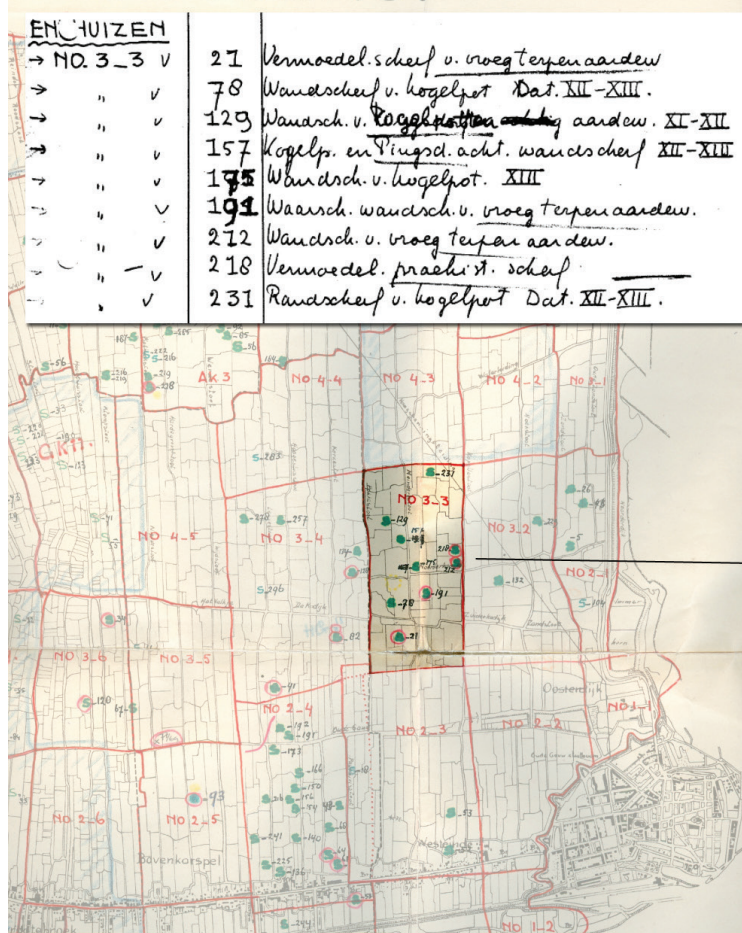
Voorafgaand aan het grootschalig nederzettingsonderzoek, zijn er in het oostelijk deel van West-Friesland twee omvangrijke veldverkenningen uitgevoerd. De eerste

vond plaats halverwege de jaren 50 van de vorige eeuw, in het tuinbouwgebied 'De Streek'. Hier werd door Stiboka een bodemkundig onderzoek uitgevoerd, maar tegelijkertijd werd archeologisch vondstmateriaal 'op een vrij systematische wijze' verzameld uit boringen en van akkers (afb. 2.5; Ente 1963b, 6). Ook zijn 'oude woongronden' gekarteerd wat al een aardig beeld geeft van de spreiding van prehistorische woonplaatsen (afb. 2.6; Ente 1963b, 156-163).¹⁸

Tijdens de kartering deed Ente in 1956 ten noordwesten van Venhuizen nog een interessante ontdekking. Hij vond daar 'vroeg terpenaardewerk' dat geassocieerd kon worden met twee greppels (Ente 1963a; Ente 1963b, 158-159; Bakker & Brandt 1966, 176). Dit moet een van de eerste waarnemingen van nederzettingssporen uit de bronstijd in het gebied zijn geweest. Modderman maakte er een foto van (afb. 2.7).

18 Oude woongronden zijn volgens Ente gebonden aan zandige en zavelige profielen waarin onder een humeus bruin baggerdek een dikke laag van pikzwarte kleur voorkomt, vaak voorzien van botfragmenten en stukjes oud aardewerk (1963b, 20, 62). Op deze vaak hoger gelegen gronden werden vondsten gedaan in boringen, in gegraven kuilen of aan het oppervlak (Ente 1963b, 158-159).

GROOTSLAG.

Afb. 2.5. De vondsten van Ente uit 'De Streek' werden door Modderman gedetermineerd en op een kaart ingetekend.

De meest omvangrijke en systematische verkenning in oostelijk West-Friesland werd door de ROB uitgevoerd in de polder Het Grootslag tussen 1972-1978 (Woltering 1985, 205). Deze nieuwe wijze van het karteren van archeologische vindplaatsen is geïnspireerd op de 'Landesaufnahme' zoals die al lange tijd in Duitsland werd beoefend (Klok 1974a; Klok 1974b; Woltering 1979, 15-25). Het was voor Nederlandse begrippen in die tijd een revolutionaire methode. Op de veldkaarten werden vondstgegevens, context, vondstomstandigheden en de interpretatie van de vindplaats vermeld (afb. 2.8).

Polder Het Grootslag was ten behoeve van de ruilverkaveling ingedeeld in zeven 'ruilverkavelings-blokken' (73-79). Elk blok werd in het jaar voorafgaand aan de verkaveling archeologisch verkend. Blok 73 bij Andijk werd bijvoorbeeld in 1972 onderzocht en ging in 1973 op de schop (afb. 2.9). Van alle vondsten is de locatie

bekend, maar alleen van de vondstconcentraties in het noordoostelijk deel van het onderzoeksgebied is de interpretatie bewaard gebleven. Zo konden van dit gebied ook enkele tientallen nederzettingsterreinen worden ingetekend (afb. 2.10).

2.5 Luchtfoto-archeologie

Behalve door veldverkenningen, is West-Friesland ook intensief verkend door middel van luchtfotografie. De omstandigheden daarvoor waren uitstekend omdat de vulling van bronstijdsporen in West-Friesland doorgaans donker is gekleurd en daardoor goed te herkennen in de lichtgrijze natuurlijke ondergrond. De donkere sporen kwamen na het diepploegen letterlijk op de lichte akkers te liggen en waren vanuit de lucht bijzonder goed te inventariseren. In 1949 werden al luchtfoto's van een terrein bij Grootebroek bestudeerd

Afb. 2.6. Aardewerk uit de bronstijd en oude woongronden die door Stiboka zijn gekarteerd. Legenda: a bronstijdaardewerk, b oude woongronden, c begrenzing onderzoeksgebied, d huidige bebouwde kom.

met als doel grafheuvels in kaart te brengen (Wensink 1959, 148-149). Ook Ente heeft tijdens zijn onderzoek luchtfoto's van de Royal Air Force (RAF) bestudeerd en herkende daarop sloten met een afwijkende oriëntatie en vorm. Hij vermoedde dat ze prehistorisch waren (1963a, 230-231).¹⁹

De eerste officiële luchtverkenning in het gebied werd in 1965 door Brongers uitgevoerd, in 1970 volgden

enkele prospectievluchten van prof. dr. J.K.S. St Joseph van de universiteit van Cambridge (Metz 1993, 6). In de periode 1974-1989 werd door W. Metz (IPP) het oostelijk deel van West-Friesland aan een systematische luchtverkenningen onderworpen (afb. 2.11). De resultaten van deze verkenningen en aanvullend onderzoek in de vorm van kleinschalige opgravingen publiceerde zij in haar proefschrift (Metz 1993).

¹⁹ J.A. Bakker van het IPP heeft in de jaren 60 van de vorige eeuw ook handig gebruik gemaakt van de watertoren in Hoogkarspel om de omgeving te verkennen en fotograferen op zoek naar grafstructuren (Bakker 1966, 168-169).

Afb. 2.7. Foto uit 1956 van twee bronstijdgreppels bij Venhuizen (naar: Ente 1963b, 158, fig. 52).

VELDKARTERING R.O.B.		
Kaartblad: 15C 2	Werktoestand: I	Vondst.: 3
Datum: 9 oktober 1972	Naam site/toponiem: Polder Grootslag (Blak '72)	
Toestand maaiveld: Bouwland	Coördinaten: 742.61 528.40	Vondstomst: Croes
Omschrijving vondst:		Datering:
(A) 19 onversierde bronstijdscherven, w.o. 3 ronde rondfrags; 3 dikke wondfrags (magering grof steengruis); 10 frags. dun-wandig aardew. (m.g. fijn steengruis); 3 stuks putten (een onversierde gebak. kop klekmitten; soms met org. mat. ver-schruuld. [roegpalest]); (B) 31 st. vuursteen, w.o. 1 procht knoopschrauw 5 event. sikkelfragm. (sleespaan, 2 x met hoogglans. Van de 5, 4 verbreed) 25 brokken (waarvan 12 verbreed) (C) 26 stuks steen, w.o. 1 sluissteen. (D) 50 botfragm., waarbij 3 kiezels (2 x poud, 1 x rund?) (E) 3 H.E. scherven, w.o. 1 Andenne, 1 kogelpot sch. met bezemsveeg versiering en 1 kogelpot-scherfje. Conclusie: Bronstijd nederzetting - lijkt iets later dan Hoogkerispel-zuid.		Bronstijd c.g. Vroege IJertijd. XII - XIII
Morfologie: Op de plaats waar de vondsten worden ge-daan, is een duidelijk hogere kop aanwezig		Determinatie van: R.W.B./A.B./J.F./R.A.
Verdere gegevens: De vondsten bevinden zich bij elkaar in één concentratie. Ente: B02. Det. gedaan op 26-10-72 door de heren: R.W. Brond, J. A. Bakker en J.F. van Rechteren. Allen. Voor M.E. de heren H.A. Heidinga en H.P. Wijman		

Afb. 2.8. Tijdens de veldverkenning van de ROB in de polder Het Grootslag werden honderden hectare gekarteerd. Bij elke vondst of concentratie werd een veldkaart ingevuld (foto's ROB).

Afb. 2.9. Overzicht van alle bronstijdvondsten die tijdens de veldverkenningen van de ROB in de polder Het Grootslag werden gedaan.
 Legenda: a bronstijdvondst, b ruilverkavelingsblok met nummer, c huidige bebouwde kom.

Afb. 2.10. Van het noordoostelijk deel van polder Het Grootslag is de interpretatie van vondstconcentraties van de ROB bekend: hier bevinden zich veel nederzettingsterreinen. Legenda: a bronstijdvondst, b nederzettingsterrein, c huidige bebouwde kom.

Afb. 2.11. Luchtfoto van enkele percelen in Broekerhaven ten zuidwesten van Enkhuizen vlak na diepploegen. De uitgestrekte verkaveling met grafheuvels en greppels rond boerderijen zijn goed zichtbaar (bron: Metz, luchtfoto: 20W-7-19 LU-DI 1060).